

1945; Zeki Çelikol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1992, s. 67-69; Katerina Manoussou, *Medieval Town of Rhodes, Restoration Works (1985-2000)*, Rhodes 2001, s. 31; İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri*, İstanbul 2003, s. 265-266; Ali Fuat Öreç, *Yakındöner Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada*, İstanbul 2006, tür.yer.; Oktay Aslanapa, "Rodos'da Türk Eserleri", *TK*, sy. 42 (1966), s. 534; Kamil Dürüst, "Rodos'ta Türk Mimarisi", *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, sy. 3, Ankara 1982, s. 10.

NEVAL KONUK

SÜLEYMANİYE CAMİİ ve KÜLLİYESİ

İstanbul'un
Süleymaniye semtine adını veren,
XVI. yüzyıla ait
en büyük cami ve külliye.

Değişik işlevleri olan farklı yapı tiplerini bir arada planlayan geleneksel külliye kavramının ilk sırada gelen örneklerinden biridir. İstanbul sur içinin tepelerinden birine inşa edilen yapılar topluluğuna uzaktan bakanlar, dikkati çeken bir yükselti halindeki camiyi hemen algıladıkları için külliye'nin varlığı kolayca farkedilmez. Topografya ve şehir dokusuyla böylesine bütünleşen külliye, medreseler, dârüzziyâfe, türbeler ve bunları birbirine bağlayan sokak örgüsüyle geniş bir alana yayılmaktadır. Hem camiyi hem de XVI. yüzyılın Osman-

lı mimari anlayışını kavrayabilmek için diğer yapıları, ulaşım sistemini ve bağlantıları külliye bütünü içinde ele almak gerekir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın isteğiyle ve onun adına inşa edilen yapılar topluluğu mimaride Sinan okulunun zirve noktalarından birini temsil ettiği için önemlidir. Oluşturulan fiziksel ortamda odak yapı olan caminin, mimarı tarafından "kalfalık eserim" olarak tanımlanması büyük ustanın meslekî gelişim basamağı ve mimaride sürekli ilerleme heyecanının da bir ifadesidir. Ortaya çıkmış arşiv belgeleri ve ana kaynaklar dolayısıyla günümüz araştırmacıları için inşaat sürecinin yeterince aydınlanmış olması yapılar hakkındaki söylemlerin doğru zemine oturmasını sağlamıştır.

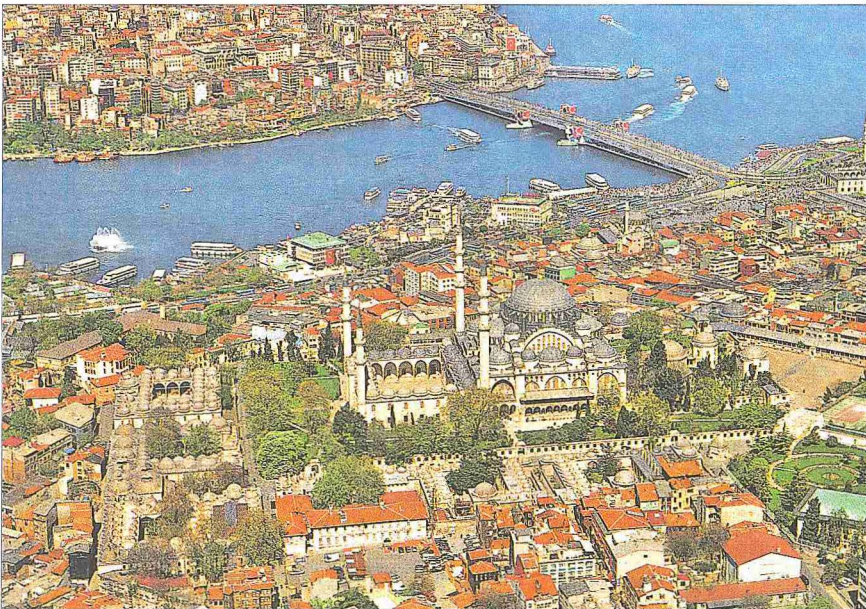
Fâtih Külliyesi'nden sonra sur içinin en uygun yükseltisinde ortaya çıkan fizikî yapılanma göstergeleri, Osmanlı mimarisinin inşaat teknolojisindeki başarısını değişik işlevler taşıyan yapı tiplerine uygularken yeni bir aşamayı temsil ettiği gibi, ayrıntıdan bütüne çeşitli zanaatlar ve sanatlar üstün bir tasarım anlayışıyla bu alanda bir araya geldiği için külliye ortamı her dönemde dikkatleri çekmiştir. Bir başka deyişle bir yandan şehircilik ilkelerine, öte yandan insan hayatının farklı boyutlarına cevap verdiğiinden Süleymaniye topluluğu üzerine yapılan yorum ve çözümleme-

ler çok yönlü ve zengin açıklamalarla kendini göstermektedir. Böylesine geniş ve ayrıntılı bir fiziksel ortam oluşturulurken sadece büyük kubbeli bir cami inşa etmekle yetinilmemiş, toplum hayatının pek çok alanını kuşatan bir vakıf eseri ve İstanbul ile bütünleşen küçük bir şehir planlamasına gidilmiştir. Bu özellikler, Süleymaniye'yi kendisinden önceki Osmanlı külliyelerine göre sıra dışı bir konuma getirdiği gibi çağdaşlarından da ayırmaktadır.

Sur içinde Vefa, Unkapanı, Eminönü, Tah-takale gibi canlı merkezlerin kuşattığı Süleymaniye semtinde Beyazıt'tan Edirnekapa'yı uzanan eksenin kuzeyinde, bir sırt yapan arazinin Haliç'e doğru eğimli yamacının en uygun yerine yapılmış olan külliye bu konumuyla Galata kıyılarından, hatta Üsküdar'dan bakanlar için şehrin en etkili silüetini tamamlar. Sinan, Haliç'e hâkim tepelerden birine bütün külliye yerleştirirken topografik konumu en verimli bir biçimde değerlendiren bir şehir planlamacısı olduğunu göstermiştir. Bu özellikleriyle külliye, biraz daha geniş ve geometrik planlanmış olan Fâtih Külliyesi'ne göre şehre daha elverişli bir katkıda bulunmaktadır. Arşiv belgeleri ve *Tezkire-tü'l-bünyân* gibi eserlerdeki anlatıma göre Beyazıt'ta, bugün İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü'nü de içine alarak Vefa'ya doğru genişleyen Eski Saray (Sarây-ı Atık-i Âmire) arazisinin bir kısmı külliye'nin inşaat alanı olarak uygun görülmüş ve inşaat burada başlatılmıştır. Kaynaklarda temel atma tarihi 957 (1550) yılı diye belirtilmekle birlikte ay ve gün konusu tartışmalıdır, ancak 27 Cemâziyelevvel 957 Cuma günü (13 Haziran 1550) temel atma günü olarak kabul edilebilir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın hazır bulunduğu bu törende Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ilk temel taşı gelenek olduğu üzere mihrap duvarının yükseleceği kesime yerleştirir. Ön cephesi Kâbe'ye yönelik cami esas alınarak bütün yapıların şehrin diğer kesimlerinden nasıl görüneceği çok önceden tamamlanan proje çizimleriyle belirlenmişti. Külliye tamamlandığında nasıl bir manzara sunacağı Sinan ve yardımcıları tarafından kâğıt üzerine işlenmiş olduğundan arazi üzerinde hafifçe yükselen tepe âdetâ yamacın devarnı olan piramidal bir kütleyle tamamlanacaktı.

Bugünün ölçülerine göre bile oldukça hızlı ilerleyen külliye inşaatı, ortada cami olmak üzere bütün yapıları "U" düzenine göre sıralayan bir durum planı göstermektedir. Yaklaşık altmış dönümlük ara-

Süleymaniye Camii ve Külliyesi'nin kuş bakışı görünüşü (Fatma – Orhan Durgut fotoğraf arşivi)

zi içinde farklı derecelerde (evvel, sâni, sâlis, râbi') eğitim veren medreseler, dârül-hadis, tıp medresesi ve şifâhâne, dârül-kurrâ, sıbyan mektebi, imaret (dârüzziyâfe ve tabhâne), han, hamam, mimarın kendi türbesi ve çok sayıda sıra dükkân yer almaktadır. Evliya Çelebi bütün yapılarla birlikte bu külliyein "bin kubbe" ile örtülü olduğunu, 3000 kişinin burada hizmet verdiğini yazar. Genel durum planında cami dış avlusu külliyein öteki yapılarına bağlanırken cami merkeze alınarak derin ve geniş bir görsel perspektif sağlanmıştır. Bu planlama, medrese hacimlerinin daha ağır bastığı Fâtih Külliyesi'ne göre topografyayı en etkin biçimde kullanan, özellikle kuzeydoğudaki yamaç inişlerine uygun teras ve dolgu çalışmalarını başarıyla uygulayan Süleymaniye'nin şehir silüetindeki katkısını daha farklı kılmıştır.

Mihrap duvarının temeli başında yapılan tören bütün külliye için sembolik bir başlangıç olmuştur. Ancak camiyi ayakta tutacak strüktürün yapımı öncelikle taşıyıcı elemanların dikilmesiyle başlar. Buna göre içten dışa ve aşağıdan yukarıya doğru ilerleyen inşaat kemerlerin örülmesi ve örtü sisteminin kapatılmasıyla tamamlanmış olur. Plandan örtü sistemine kadar varan anlayış, alt ve üst yapıyı birleştiren desteklerle iç ve dış görünüşü belirleyen bir bütün halinde sonuca ulaştırılmıştır. Kurşun kaplamalar ve yaldızlı hilâl alemin ana kubbeye dikilmesiyle yapı halkın ve sultanın gözünde tamamlanmış olur. Cami ve çevresindeki yapılar tamamlandıkça şerbetler dağıtılmış, bahşişler verilip kurbanlar kesilmiştir. 21 Zilhicce 964 (15 Ekim 1557) tarihinde, yani temel atıldıktan yedi yıl sonra caminin tamamlanmasını ve

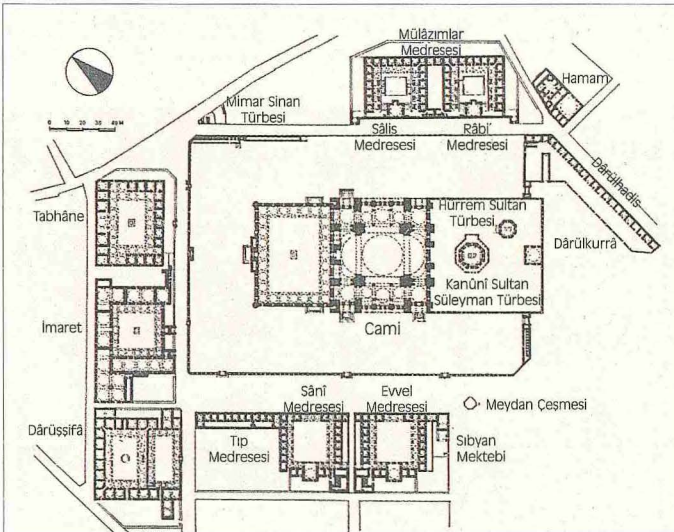
bir cuma gününe rastlayan açılışı Sinan şöyle anlatır: "Anahtarını padişahın dest-i mübâreklerine verdim ve dua eyleyip el kavuşturup durdum. Padişah da odasına teveccüh ederek, 'Cami açmaya kim elyaktır?' dediklerinde o da, 'Padişahım, ağa bendeniz bir pîr-i azizdir, bu babda elyak ol emektar kulunuzdur' deyince padişah, 'Bu bina eylediğin beytullahı yine sen açmak evlâdır' deyü dua ve senâ edip miftahı cânü dilden verince 'yâ fettâh' deyip açtım."

İbadete açıldığı günlerde Süleymaniye, çevresinde enlemesine uzanmış külliye binaları, üç katı aşmayan kiremit çatılı evlerle selviler arasından yükselmekteydi. Caminin ana küntlesinin planı kareye yakın, güneydoğu-kuzeybatı ekseninde hafifçe uzayan bir dikdörtgen çerçeve içinde tasarlanmıştır. 69 x 62,3 m. ölçülü duvarlar ana destekler, payandalar ve sütunlar sayesinde fazla kalın tutulmadığı halde mekân sınırlamaktaydı. Oldukça sık açılan pencerelerle delinen duvarlar topraktan itibaren yapının üçte birine kadar yükselebilir. Mihrap yönünde nisbeten masif bir yapılanma gösteren uygulama dışında duvarların örtücü nitelikleri en aza indirilmiştir. Avlu batı kesimiyle cami yönünde dokuzar, yanlarda yedişer olmak üzere yirmi sekiz kubbe ile örtülü revaklarla çevrilidir. Yarı kapalı bu mekânı kuşatan duvarlar altta dikdörtgen, üstte sivri kemerli olmak üzere çift sıra açıklıklarla delinmiştir. Kemerler üzerinde pandantifle geçiş yapan avlu kubbeleri son cemaat yeri konumunda biraz daha yüksek tutularak cami ana küntlesiyile avlu arasında gözü rahatlatan bir geçiş sağlanmıştır. Avlu ortasında yer alan fıskiyeli havuz bronz şebe-

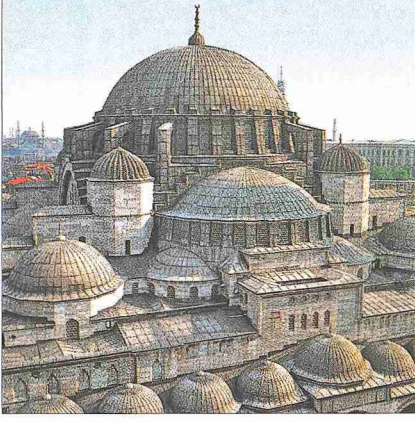
keli açıklıklarla içerisi görülebilen zarif bir mermer yapıdır.

Dıştan bakıldığında avlu ile ana mekân bütünleşmesinin daha farklı elemanların katılmasıyla güçlendiği görülür. Bu bağlantıyı sağlamlaştıran en önemli unsurlardan biri, minarelerin eklenme tarzı ve avlu üst sınırından başlayarak ana mekân duvarlarının üstünde devam eden taş korkuluklardır. Dış görünüşü en çok etkileyen minareler düşey çizgiler halinde ve çok özel ayrıntılarıyla bütüne katkıda bulunur. Cami ana mekânıyla avlunun birleştiği köşelerden yükseltilen üç şerefeli yüksek iki minare en alt kesimde toprağa oturan, küntlele yapıştırılmış kürsüleriyle birer payanda teşkil eder. Bunun üzerinde, yükseldikçe prizmatik yüzeyleri daralan pabuç kesimi çokgen planlı gövdeye geçiş sağlar. Yukarıya doğru hafifçe daralan gövde, şerefeler, külâh ve alem cami ana küntlesiyile bağlantı içinde ölçülendirilmiştir. En alt şerefe ile ana kubbe kasnağı, en üst şerefe ile alem aynı yatay doğrultuda birleşir. Avlunun kuzeybatı köşelerinde yükselen minareler ise iki şerefeli düşünölmüş, avlu duvarıyla uyumlu olması için biraz daha alçak tutulmuştur. Köşelerde ve en altta avlu duvarlarıyla buluşan minare kaideleri çokgen bir küntlele dönüşmektedir. Minarelerin dört adet oluşu ve toplam on şerefeli düşünölmüş bulunmasını, Kanüni Sultan Süleyman'ın onuncu Osmanlı sultanı ve fetihten sonra başa geçen dördüncü padişah olmasıyla açıklayan halk söylentilerinin Mimar Sinan için ne ifade ettiği bilinmez ama Süleymaniye'nin plandaki konumları Edirne Üç Şerefeli Cami ile (851/1447) aynıdır.

Caminin plan şeması, Şehzade Camii'nin (955/1548) klasik yonca biçimini tekrarlamadığı gibi bazilikalara ve Rönesans kiliselerine de benzemez. Ana ilkeleri bakımından İstanbul Ayasofyası mimarlarının yöntemi uygulanmış olmakla birlikte mekân olabildiğince az parçalanmış, görsel bakımdan güçlü bir ifade ortaya konabilmiştir. Dış küntle kompozisyonunun ana elemanlarına yansıyan strüktür plandaki mimari mantığı bütün gücüyle üst yapı elemanlarına yansıtmaktadır. Dörtgen hacim alanı, içindeki en uygun noktalara konan dört büyük destek ve bunların üzerine atılan kemerler merkezî kubbe için alt yapıyı oluşturur. Düzgün kesme taşlarla örülerek yükseltilen dört kalın taşıyıcının yüzlerine oyulan uzun nişler ve pahlanmış köşeler devâsâ fil ayaklarını olduğundan daha narin göstermektedir. Bu ayakların üzerinde yükselen dört büyük kemer kub-

Süleymaniye
Camii ve Külliyesi'nin
planı

Süleymaniye Camii'nin örtü sistemini gösteren bir detay

beye alt yapı oluşturan bir kasnağa destek teşkil etmekte, çok sayıda pencere ile orta mekâna ışık sağlayan bu kasnak 27,40 m. çapındaki ana kubbe taşımaktadır. İskeletin başlıca taşıyıcı unsurları olan dört büyük kemerden ikisi Haliç ve Marmara yönlerinde dışa yansımakta, bu cephelerde yarım kubbe uygulamasına başvurulmadığından topografya ile daha uyumlu bir görünüş ortaya çıkmaktadır. Ana kubbe caminin açılışından birkaç ay önce 16 Ağustos 1557 günü kapatılmıştı. Kemerler üzerinde yükselen büyük örtünün yanlara doğru açılma kuvveti karşılıklı kesimlerde farklı desteklerle dengelenir. Mihrap ve avlu yönünde birer yarım kubbe ile karşılanan açılma kuvveti böylece dengelenirken yarım kubbelere aktarılan kuvvetler, daha küçük elemanlar olan çeyrek kubbele beden duvarlarına ve payandalara aktarılır.

Yapı planına uzun eksen boyunca yansıyan mekân basamaklı bir örtü sistemi altında bütünlük sağlayacak biçimde çözümlenmiştir. Bir başka deyişle kubbe çapını büyüterek ve bunu iki yönde devam ettirerek orta açıklığı geniş tutma çabası çok belirgindir. Büyük ayaklarla duvarlar arasındaki daha küçük kemerler ve ayaklar farklı büyüklükte ve karmaşık bir strüktürel formül vermektedir. Ana mekânı geniş tutmak üzere iyice kenara çekilen yan sahnelerde ağırlık ikişer büyük sütunla toprağa indirilmektedir. İnşaata anlatan belgelerde uzak ülkelerden getirildiği kaydedilen bu monolit desteklerle dış duvar arasındaki boşluk orta kesimle ilişkisini kaybetmeyen bir iç galeri (dâhilî tarik) işlevini üstlenir. Ana mekânı iki yana doğru

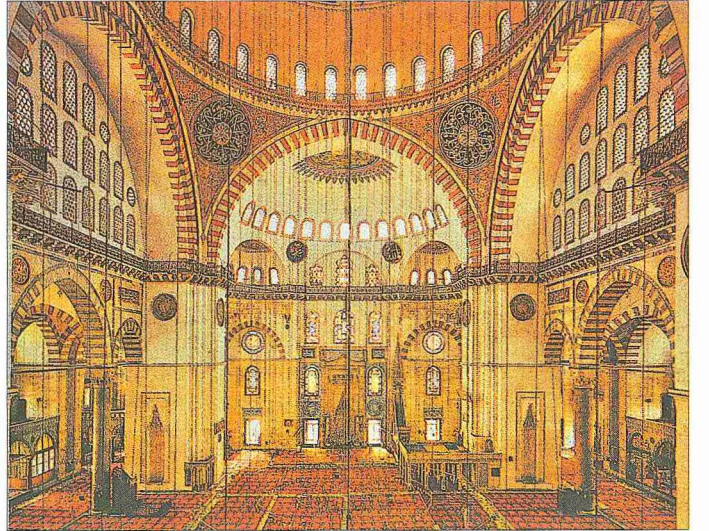
genişleten bu hacimlerin üstü farklı büyüklükte kubbele örtülerek içten ve dıştan yeterince hareketli bir görünüm sağlanmıştır.

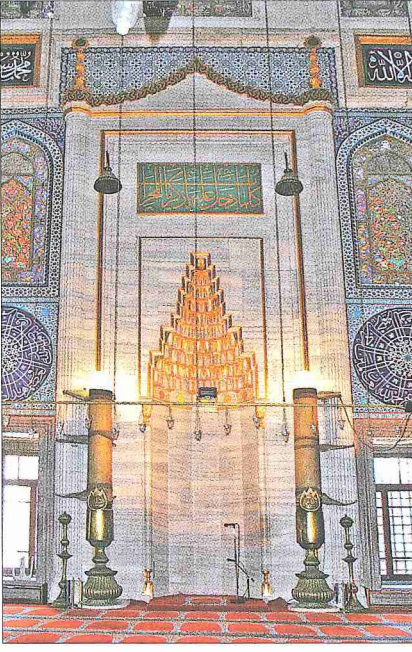
Planı ve kubbe örtüsündeki özellikler dolayısıyla Süleymaniye'nin Ayasofya'nın bir kopyası olduğu, dolayısıyla daha geniş anlamda Osmanlı mimarisinin Bizans'ı örnek aldığı yolunda modası geçmekle birlikte yerleşmiş bir kanaat vardır. Kaynak ve gelişme süreçleri bakımından iki ayrı yolun sonunda ortaya çıkmış yapıların sadece İstanbul'da bulunmaları dolayısıyla elde edilmek istenen politik sonuçlarla mimarlık tarihinin gelişme aşamaları örtüşmediğinden kopyalama / taklit var sayımlarının kısaca irdelenmesi gerekmektedir. Esasen Türk mimarisi İstanbul'un fethinden önce farklı coğrafyalarda yapılan denemelerle yeterince olgun bir seviyeye ulaşmıştı. Gerek kubbe çapının büyütülmesi gerekse cami planında ortada tek ve toplu bir mekân elde etme isteği mimarların Ayasofya'yı görmelerinden çok önce güçlü örneklerle somutlaşmıştı. Eğer Manisa, Bursa ve Edirne'deki Sinan öncesi mimari örnekler olmasaydı Ayasofya'yı görür görmez onu başarıyla taklit ettikleri ileri sürülen mimarların hangi birikimlere dayandıkları sorusu cevapsız kalacaktı. Ayrıca Süleymaniye, Osmanlı mimarlarının benimsediği tek plan tipi değildi. Yonca planlı Şehzade Camii'nden sonra bir tam, iki yarım kubbeyle daha uzunlamasına şekillenmiş bir biçime dönüş sebebi, belki de üzerinde yer aldığı tepe ile binanın kütle kompozisyonu arasındaki uyum ya da zorunlu beraberlik şartıydı. Süleymaniye'yi Bizans yapıları kadar Osmanlı yapılarının da üstünde tutan özellik, ölçüleri çok büyük tutulmadığı halde ana kubbe ve yarım kub-

belerin içten ve dıştan bütüne hâkim bulunması, mimarideki alt-üst bağlantılarını en doğru oranlarla sunabilmiş olmasından kaynaklanır. Sonuçta görülen odur ki ana kubbenin kendi çapındaki bir alanı örtmesiyle yetinilmemiştir.

İç-dış bütünlüğünün güçlü beraberliği her unsorda tekrar somutlaşırken ana kubbenin -kaç ton olduğu bilinmeyen- ağırlığı dörde bölünerek kemerler vasıtasıyla içteki büyük ayaklara dağıtılmaktadır. Bu desteklerin statik gücünü arttırmak için bir bakıma yukarıya doğru devamlı olan ağırlık kuleleri, örtü sistemini büsbütün hareketlendiren ve düşey doğrultuda minarelerle yakınlık kuran unsurlardır. Sekizgen kesitli kasnak yükseklikleri artırılan bu kuleler üst yapıda dilimli kubbeleleriyle farkedilir. Mimaride taşıyıcı ve sınırlayıcı işlevi olan duvarların Süleymaniye bünyesindeki taşıyıcı görevleri en aza indirilmiş, âdetâ perde niteliği kazanan bu sınırlayıcılar üzerine çok sayıda pencere açılması kolaylaşmıştır. Dışta filgözü, içte revzenlerle donatılan mihrap pencerelelerinden başka yapıya homojen bir ışık sağlayan yüzlerce pencere aydınlık bir iç mekân meydana getirmiştir. Ayrıca ince demir askılar üzerindeki yağ kandilleri gece aydınlatmasını yaparken yüzlerce kandilden yükselen is, belirli bir hava akımıyla girişin üstünde yer alan ve "is odası" diye bilinen bir odada toplanmaktadır. Özellikle mihrap duvarında yoğunlaşan XVI. yüzyıl İznik çinileriyle yine bu kesimde ustası Sarhoş İbrahim'e atfedilen revzen pencerelerden süzülen renkli ışıklar iç mekânı etkili kılan diğer unsurlardır.

Süleymaniye'de taş yapı teknolojisine hâkim olma isteği yapının ana kütlelerinde görüldüğü gibi bu hacmi örten kubbelelerde

Süleymaniye
Camii'nin
içinden
bir görünüş

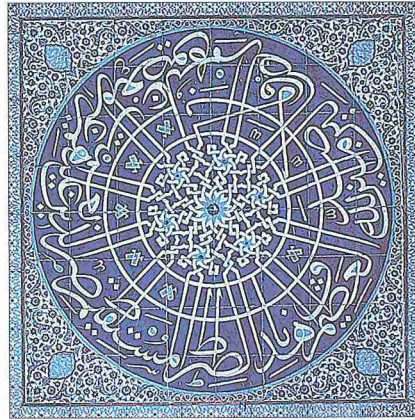
Süleymaniye Camii'nin mihrabı

ustaca kullanılmış bir tuğla örgü teknolojisi de dikkati çeker. Çok eski zamanlardan beri Ege-Akdeniz çevrelerinde kullanılan kubbeler dış mimariyi etkili kıldığı kadar iç mekân bütünlüğünü de sağlar. 27,40 m. çapındaki ana kubbe, ağırlığını dört büyük destekle toprağa verirken bu örtünün açılma kuvveti dıştaki pilastır ve payanda kemerleriyle dengelenmiştir. Bu kubbenin taban döşemesinden kilit taşına kadar yüksekliği 50 metreyi biraz geçer. Kubbenin iç yüzeyi XIX. yüzyılda yapılan restorasyonlar sonucu Avrupa dekorasyonunu yansıtır. Ana kubbe ile aynı çapta iki yarım kubbe, büyük kemer çizgileriyle çakıştırılarak daha geniş ve ferah bir üst örtüyü tamamlarlar. Kubbe, bir yandan geniş açıklıkları örtmenin tek yolu olarak uygulanırken öte yandan sesleri toplayarak akustik konusunda bazı sorunları da beraberinde getireceğinden diğer büyük camilerde olduğu gibi Süleymaniye'de de özel bir uygulamaya başvurulmuştur. Kubbe çeperi içine yerleştirilen küpler Şehzade, Kadırga Sokullu Mehmed Paşa ve Sultan Ahmed kubbelerinde görüldüğü gibi Süleymaniye'de de uygulanarak etkili bir ses düzeni sağlanmıştır. Ağız kısımları iç mekâna dönük olmak üzere daha kubbe örülürken belirli seviyelerde sıralanan altmış dört adet küp homojen ses dağılımı ile istenen akustiği temin etmektedir. Küplerin içi boş oldu-

ğundan kubbe çeperi hem sağlamlaşmakta hem de yük hafifletmektedir.

Genel çizgileriyle bakıldığında gölge-ışık oyunlarıyla daha da belirginleşen kütle kompozisyonu zengin ifadeli biçimlerin uyumunu her yönden sergiler, ayrıntıdaki her form âdetâ keskin bir bıçakla kesilmişçesine açık ve net bir duruş verir. Alt yapıdan yukarıya doğru çıkıldıkça prizmatik hacimlerle küresel hacimlerin dengesi rahat geçişlerle yükselmekte, düzgün küfeki blokların ağır ve ciddi havası bu malzemenin kalıcı ve sağlam kimliğiyle anıtı birleştirmektedir. Şehzade Camii'ne göre daha sınırlı tutulan renkli taş kakmalar yalnız anlatıma etkili biçimde katılırken sadece minare küllâhlarının hemen altında yer alan sivri kemerli firûze çini panolar yapının üst noktalarında gözü rahatsız etmeyen renk unsurlarıdır. Haliç'e paralel bir eksen üzerinde yükselen yan cepheler şehrin silüetinde en etkili görünümü veren kesimdir. Bu bakış açısında ana mekânı örten bir tam, iki yarım kubbenin sıralanışı ile buna avlu ve minarelerin de katılmasıyla oluşan etkili görünümü Şehzade ve Edirne Selimiye'de bulmak mümkün değildir. Kubbe ve kemerlerin benzer formları farklı boyalarda ve seviyelerde tutulduğundan yükselen bir tepede üzerinde yukarı çıktıkça daralan boyutlar olağan üstü bir istiflenmeyle anıtsal bir anlatıma ulaşır. Camide etrafı sırasıyla İznik çinileriyle süslü mihrap oldukça sade görünümlüdür. Mermer mihrapta beş kenarlı nişin üzeri iri mukarnas kavsaralıdır. Mermer minber de devrinin diğer örnek-

Süleymaniye Camii'nin mihrap duvarındaki dairevi çini panolardan biri

leri yanında sade görünümlüdür. Camide dört büyük pâyenin merkezî kubbe yönündeki iç köşelerinde birer adet zarif mermer kürsü bulunmaktadır. Zarif sütunlarla taşınan bu taş kürsülerden başka yapıda bir de ahşap kürsü mevcuttur (bk. KÜRSÜ).

Diğer Yapılar. Süleymaniye haziresi, camiye bitişik mezarlık alanlarının en ilginç örneklerinden biri olarak zamanla şekillenmiştir. Mihrap duvarından başlayıp güneye doğru geniş bir alana yayılan hazîre bir ihâta duvarıyla çevrili olarak hem cami hem de külliye'nin tamamlayıcı bir unsuru olmuştur. Bu alan 1566'dan itibaren Kanûnî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan Türbesi'ni kuşatan geniş bir bahçe iken XVIII. yüzyıl sonuna doğru yoğun bir gömü alanı olmuş, ihtişamlı mâbedin gölgesine sığınmak isteyenlerin kabristanına dönüşmüştür.

Kanûnî Sultan Süleyman Türbesi. Yataş gelişen hazîre alanındaki büyük yükseltilerden biri olan türbe sultanın 20 Safar 974'te (6 Eylül 1566) Sigetvar seferi sırasında ölümünden birkaç hafta sonra Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Sekizgen bir gövde planı göstermekle birlikte bu kütle'nin alt kesimini kavrayarak dışı doğru genişleyen bir revak uygulaması yapıpı diğer sultan türbelerinden ayırır. Oluşturulan dış galeri türbenin dikey kütle etkisini hafifletirken eğik çatı altında tekrarlanıp bütün yapıyı çeviren sütun-kemer dizileri hareketli görünümü artırır. Gövdenin üst kesiminde yer alan üçlü pencere grupları, renkli kilit taşlarıyla her cephede tekrarlanan kemerler ve ağır çatı korniş döneminin taş işçiliğindeki en özenli ve renkli ayrıntıları sunar. Sekiz zarif sütuna oturan bir giriş revakı ile iç mekâna geçilir. İç mekân, sekizgen duvarların önünde sekiz sütuna oturtulan kemerler küçük bir alanda yoğun bir strüktür uygulaması sergiler. Çift çeperli kubbenin iç yüzündeki zengin kalem işleri yanında dönemin klasik çinileri ve renkli taş işçiliği tezeyinat yoğunluğunu artırır. Sedef ve fildişi kakmalı kapı kanatları döneminin sayılı örnekleri arasındadır.

Hürrem Sultan Türbesi. 26 Cemâziyelâhir 965'te (15 Nisan 1558) ölen Hürrem Sultan için yine Sinan tarafından yapılan türbe Kanûnî Türbesi'nin güneydoğusunda ikinci yükseltiyi teşkil eder. Sundurmalı girişle yine sekizgen planlı olan türbe XVI. yüzyıl için daha karakteristik bir kütle ve cephe tasarımı ortaya koyar. Kubbe altında silindirik dönüş yapan kasnak üye-

rindeki celî sülüs âyet kitâbesiyle farklılık gösteren yapıda alt sıra pencerelerindeki demir parmaklık, üstte sivri kemerli filgözü dışlıklar ve taş profiller olgun bir üslubu tamamlayan unsurlardır. İç mekânda pencerelerle mukarnaslı nişlerin alternatif sıralandığı alt kesim kitâbe ve bitki süslemeleriyle dönemin zengin çinilerini sergiler.

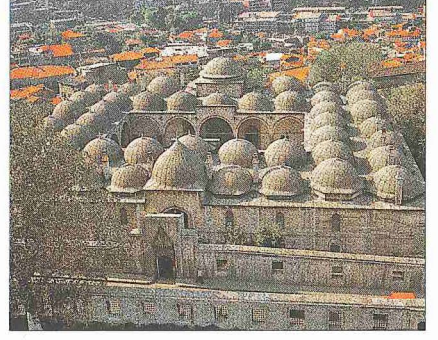
Mimar Sinan Türbesi ve Sebili. Caminin kuzeyinde bir sokağa cephe veren arasta ve Sâlis Medresesi'nin batısında oluşan küçük mezarlık alanında bir başka türbe daha vardır; burası bütün külliye'den sorumlu olan mimarın türbesidir. İki sokağı ayıran küçük üçgen arsanın köşesine kubbeli bir sebil yapıldıktan başka bu sebilin hemen arkasına külliyenin tamamlanmasından otuz yıl kadar sonra ölen Sinan'ın türbesi inşa edilmiştir. Türbenin bulunduğu alanı çeviren duvarın cami yönündeki cephesinde yer alan Sâî Mustafa Çelebi'nin manzum kitâbesi şu mısra ile son bulmaktadır: "Geçti bu demde cihandan pîr-i mi'mâran Sinan". Türbe taş mezar sandukasına uygun dikdörtgen bir alanın kısa tarafında tek, uzun tarafında iki açıklıklı bir bahçe kameriyesi görünüşündedir. Örme taş desteklere oturan kemerler üzerinde kabri örten çatı dört yöne eğilimlidir. Erken Osmanlı dönemi türbelerinde rastlanan bu örnek Kanûnî ve Hürrem Sultan türbeleriyle yarışmayan, cami haziresinin uzağında, fakat külliye alanı içinde yer alırken saygı ölçülerinde yorumlanmıştır. Külliye'nin bânisi Kanûnî Sultan Süleyman, Hürrem Sultan türbelerinden başka mimarın da türbesini içine alan böyle bir uygulamanın benzerine rastlanmaz.

Sıbyan Mektebi. Külliye'nin güneybatısında köşede yer alan sıbyan mektebi fevkanî olarak ele alınmıştır. Kesme taş malzemeyle inşa edilen yapı iki bölümlüdür. Öndeki kare planlı, kubbeli giriş mekânı batı ve kuzey yönüne açık olarak düzenlenmiştir. Dikdörtgen planlı kapalı mekân ise birer tonoz ve kubbe ile örtülüdür.

Medreseler. Caminin batı yönünde yer alan Evvel ve Sâni medreseleri kareye yakın dikdörtgen planlı yapılardır. Kesme taş malzeme ile inşa edilen yapılarda avlu üç yönden revaklıdır. Kuzey ve güney revakları çapraz tonozlu, batı revakı kubbelidir. Doğu yönünde üç kemerli açıklıklı ve üç kubbeli olarak düzenlenmiş birer eyvan vardır. Eyvanların yanından başlayıp revakları çevreleyen medrese odaları kubbe ile örtülüdür. Batı yönünde eksende yer alan ve dışa taşkın olan dersane mekânları bu yönde revakı kesmektedir. İki yandan

girişi olan dersaneler dikdörtgen planlı olup batı yönünde büyük bir kubbeye örtülüdür. Her iki yapı yan yana ve simetrik biçimde ele alınmış olup dar bir sokakla birbirinden ayrılmıştır. Yapılar bugün Süleymaniye Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir (bk. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ). Caminin doğu yönünde yer alan Sâlis ve Râbi' medreseleri de kareye yakın planda simetrik biçimde ele alınmıştır. Her iki yapı, Haliç'e bakan yamaç üzerinde eğimli bir arazide kademeli olarak kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Yapılarda revaklı avluyu batı hariç üç yönden medrese odaları çevrelemiştir. Batı yönünde yer alan dersane mekânları iki yandan girişli olup doğu yönünde bir eyvana sahiptir. Yapılarda dershaneye girişler tonozla, diğer birimlerin üzeri ise kubbeye örtülüdür. Kubbeler kademeli şekilde düzenlendiğinden yapılar etkili bir görünüme sahiptir. Arazideki eğimden dolayı her iki medresenin alt katında dar bir avluya bakan ve tek sıra odalardan oluşan birer medrese bulunmaktadır. Bu yapılar Mülâzimler Medresesi diye tanınmaktadır. Külliye'nin güneydoğu ucunda yer alan Dârülhadis Medresesi kırık bir çizgi üzerinde tek sırada dizilen ve önleri revaklı olan odalardan oluşmaktadır. Önünde dar bir avlu bulunan medresenin cami yönünde fevkanî olarak düzenlenen küçük bir dershanesi bulunmaktadır. Yapı külliye'nin diğer yapılarından farklı şekilde bir sıra taş, iki sıra tuğladan meydana gelen almaşık duvar örgüsüne ve tuğla kirpi saçağa sahiptir. Özgün olmayan üst örtüsü betonarme olarak meyilli bir çatı şeklinde yenilenmiştir. Medresenin altında cami dış avlusunu alt kattaki sokağa bağlayan rampalı bir yol vardır. Caminin batısında Sâni Medresesi'nin kuzeyinde bir dizi halinde odalardan oluşan Tıp Medresesi'nde odaların önünde revakların bulunduğu tahmin edilmektedir. Bazı araştırmacılar yapının avlulu bir medrese olduğunu ileri sürmektedir.

Dârülkurrâ. Caminin kible yönünde bulunan ve içinde türbelerle hazireyi barındıran avluda mihrap ekseninde ele alınmış dârülkurrâ da yer almaktadır. Kare planlı ve kubbeli bir yapı olan dârülkurrânın külesi hazire alanında, kapısı güneyde avlu dışındadır. Bir bodrum katı üzerinde inşa edilen yapı bazı araştırmacılar tarafından Dârülhadis Medresesi'nin dershanesi veya türbedar odası şeklinde yanlış değerlendirilmiştir. **Dârüşşifâ.** Külliye'nin batı yönünde Dârüzziyâfe ile Tıp Medresesi arasında köşede yer alan dârüşşifâ (şifahâne) yan yana dikdörtgen planlı ve revaklı iki

Süleymaniye Külliyesi'nin tabhânesi

avlulu bir yapıdır. Öndeki revaklı avlulu bölümün iki yanında odalar bulunur. Arkada ise ortasında havuz yer alan revaklı avluyu üç yönden odalar çevrelemektedir. Birimlerin üzeri kubbeye örtülüdür. Eğimden dolayı alt katta kuzey yönünde dokuz adet tonozlu mekân elde edilmiştir. Yapı Osmanlı devrinin sonlarında bir süre Matbaa-i Askerî olarak kullanılmıştır. İmaret. Külliye'nin kuzeybatısında yer alan Dârüzziyâfe kare planlı revaklı avlu etrafında gelişen farklı büyüklüklerdeki mekânlardan oluşmaktadır. Birimlerin üstü kubbeye örtülü olan yapının kuzey köşesinde iki fırın mevcuttur. Batı köşesinde yer alan beş kubbeli birimde kubbelerin üzeri aydınlık fenerlidir. Yapının kuzey ve güney duvarları kesme taş, diğerleri taş-tuğla almaşık örgülüdür. **Tabhâne.** Külliye'nin kuzeyinde bulunan tabhâne binası dikdörtgen planlı olup revaklı avlu etrafındaki odalardan oluşmaktadır. Revakların ve odaların üzeri kubbelerle örtülmüştür. **Kervansaray.** Eğimli bir arazide yer alan imaret ve tabhâne yapılarının alt katları kervansaray şeklinde değerlendirilmiştir. İmaret binasının altında kalan bölüm "L" biçiminde bir mekândır ve üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. **Hamam.** Ön cephesi hafifçe pahlanmış dikdörtgen planlı hamam kare planlı ve kubbeli soyunmalık kısmına sahiptir. İliklik bölümü dikdörtgen planlı ve kubbelidir. Sıcaklık bölümü dört eyvanlı ve köşeleri dört halvetli olarak düzenlenmiştir. Mekânın ortası kubbe, eyvanlar tonoz, halvet hücreleri birer küçük kubbe ile örtülmüştür (bk. DÖKMECİLER HAMAMI). **Çarşı ve Dükkânlar.** Külliye'de batı yönünde yer alan Sıbyan Mektebi, Evvel ve Sâni medreseleriyle Tıp Medresesi altında arazinin eğiminden kazanılan bir sıra dükkân bulunmaktadır. Tiryaki Çarşısı

adıyla tanınan bu dükkânlar tonoz örtülüdür. Caminin doğu yönünde avlu duvarı ve Dârülhadis Medresesi'nin altında bir sıra halinde yer alan tonozlu dükkânlar da Dökmeciler Çarşısı diye tanınmaktadır. Ayrıca Tıp Medresesi'nin kuzeyinde yine arazi eğiminden kazanılan alt kotta, Vezneciler yönünde yer alan ve üzerinde su yolu ile odaları da barındıran yapının altında yine bir sıra tonozlu dükkân mevcuttur. Odalar. Külliye caminin kuzey avlu kapısının iki yanı ile üstünde ve dış avlu duvarındaki güney kapıları üzerinde görevliler için yapılmış odalar bulunmaktadır. Ayrıca güneybatı yönünde Bozdoğan Kemerinden ayrılarak külliye doğru su yolunu devam ettiren yapının üst kotunda bugün yıkık olmakla beraber bir sıra taş odanın olduğu anlaşılmaktadır. Süleymaniye Su Yolu. Bozdoğan Kemerinin ucunda yer alan kubbeden başlayarak külliye doğru devam eden bir su yolunun varlığı bilinmektedir. Buradan gelen su sibyan mektebinin yanında yer alan maksemenden külliye dağılmaktaydı. Çeşme. Caminin güneyinde 1207 (1792-93) tarihli sade barok üslûbunda bir meydan çeşmesi bulunmaktadır. Köşeleri pahlanmış kare planlı çeşme sivri kubbe ile örtülü olup kesme taştan inşa edilmiştir. Vaktiyle külliye inşaatı sırasında işçilerin kullanımını için burada bir çeşmenin yapıldığı ve çeşmenin XVIII. yüzyılın sonunda yenilenmiş olduğu düşünülmektedir. Farklı işlevleri üstlenen kurum ve binalarıyla Süleymaniye Külliyesi, XVI. yüzyılın görkemli cami örneğini sunduktan başka sur içinde yer aldığı konum ve araziye uygun planlanması bakımından mimari teknolojiyi ve klasik çağda ulaşılan uygarlık düzeyini toplu bir planlamayla birleştiren seçkin bir örnektir.

BİBLİYOGRAFYA :

Süleymaniye Vakfıyesi (haz. Kemâl Edib Kürçüoğlu), Ankara 1962; Sâî Mustafa Çelebi, *Tezki-retü'l-bünyân*, İstanbul 1315; A. Gabriel, "Sainte Sophie source d'inspiration de la mosquée Süleymaniye", *VIe Congrès internationale d'études byzantine*, Alger 2-7 octobre 1939, Paris 1948, s. 230; Kâzım İsmail Gürkan, *Süleymaniye Darüşşifası*, İstanbul 1966; Neşet Akmandor, "Koca Sinan'ın Plancılığı, Eserleri ve Mühendisliği", *Koca Sinan* (der. Cengiz Bektaş), İstanbul 1968, s. 49-62; Cevdet Çulpan, "İstanbul Süleymaniye Camii Kitabesi", *Kanunî Armağanı*, Ankara 1970, s. 291-299; Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, Ankara 1972-79, I-II; a.mlf., "Süleymaniye Camii ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993-994 (1585-1586)", *VD*, IX (1971), s. 109-161; İhsan Bingöler, *Mimar Sinan ve Süleymaniye*, İstanbul 1975; Tanju Cantay, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapılar*, İstanbul 1989; Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Mu-*

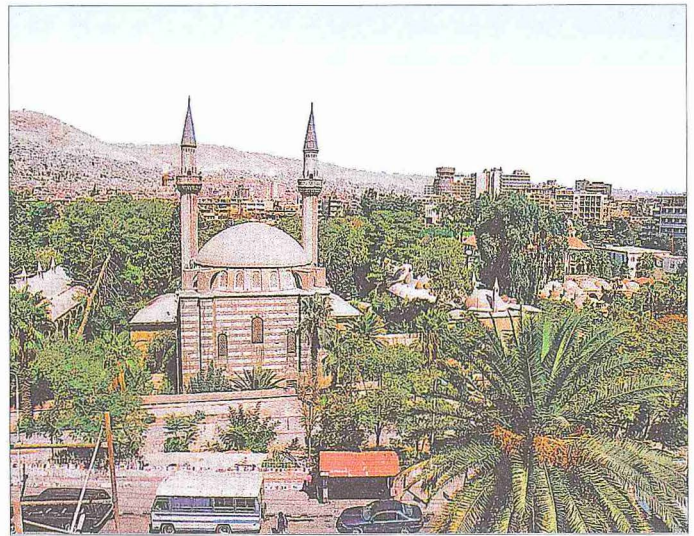
teşem Süleymaniye, İstanbul 1991; Abdülaziz Bayındır, "Cultural Foundations of the Architecture of Süleymaniye", *Architectural Heritage Today: Mimari Mirasın Bugünü*, İstanbul 1996, s. 297; Ahmet Aslanoğlu, "Süleymaniye Külliyesi'nin Tarihî Yanmada Silüetindeki Egemenlik Oluşumuna Katkısı", a.e., s. 298-300; Uğur Derman, "Süleymaniye Camii'nde Hat Sanatı", a.e., s. 303-305; Aras Neftçi, "The Circulation System of the Doome Roofing of the Süleymaniye Mosque", a.e., s. 307-318; Aydın Hasan Polatkan, "Süleymaniye Camisi ve Ayasofya: Bir Atf", *Semra Ögel'e Armağan: Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul 2000, s. 63-69; *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (ed. Selçuk Mülayim), Ankara 2007; Reşit Saffet, "La mosquée Suleimaniye", *TTOK Belleteni*, II/2 (1931), s. 14-17; A. Süheyl Ünver, "Süleymaniye Külliyesi'nde Darüşşifa, Tıp Medresesi ve Darül'akakire Dair", *VD*, II (1942), s. 195-207; Sedat Çetintaş, "Süleymaniye Ayasofya'nın Taklidi Değildir", *Mimarlık*, IV/1-2, Ankara 1947, s. 14, 39; Celal Esat Arseven, "Süleymaniye ile Ayasofya Arasında Bir Mukayese", *Yeni İstanbul*, İstanbul 12 Ekim 1954, s. 6; Arcan Akın, "Mimar Sinan, Ayasofya ve Süleymaniye", *Arkitekt*, sy. 320, İstanbul 1965, s. 134; Eser Tutel, "Mimar Sinan'ın Ölümsüz Eseri Süleymaniye", *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 15, İstanbul 1966, s. 44-48; Haluk Karamağaralı, "Süleymaniye Camii", *Önasya*, II/5, Ankara 1967, s. 12-13; Erdem Yücel, "Mimar Sinan'ın Türbesi", *Arkitekt*, sy. 352 (1973), s. 189-190; H. Şinasi Çoruh, "Süleymaniye Camii ve Tarih Kitabesi", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, XV/12, İstanbul 1979, s. 30-33; Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnâmeler", *VD*, XIII (1981), s. 171-235; Gülrü Necipoğlu-Kafadar, "The Süleymaniye Complex in Istanbul an Interpretation", *Muğarnas*, III, Leiden 1985, s. 92-117; Mehmet Demirci, "Süleymaniye'yi Gezerken", *Türk Edebiyatı*, XIII/156, İstanbul 1986, s. 69-70; Selma Göker, "Sultan Süleyman, Architect Sinan and Süleymaniye", *Turkish Review Quarterly Digest*, III/18, Ankara 1989, s. 31-40; a.mlf., "Sultan Süleyman, Mimar Sinan ve Süleymaniye", *Kültür ve Sanat*, II/6, Ankara 1990, s. 78-80; Şinasi Acar, "Süleymaniye'nin Düşündürdükleri", *Tasarım*, sy. 102, İstanbul 2001, s. 108-117.

SELÇUK MÜLAYİM

SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ

Şam'da
XVI. yüzyılın ortalarında
inşa edilen külliye.

Külliye yapılarından cami ile müşterilâti Kanûnî Sultan Süleyman tarafından 962-966 (1554-1559) yılları arasında inşa edilmiş, II. Selim zamanında 1566-1567 yıllarında medrese ve arasta eklenmiş, hankah da 1576'dan sonra tamamlanmıştır. Külliye merkezini oluşturan caminin taçkapısı üzerinde metni Şemsî Ahmed Paşa'ya ait manzum kitâbede bâni olarak Kanûnî Sultan Süleyman'ın adı verilmekte, inşaatın 962'de başlayıp 966'da tamamlandığı belirtilmektedir. Nitekim İstanbul'daki Süleymaniye Külliyesi'nin inşaat defterlerinde 966'da (1559) inşaatı bitirilen Şam'daki camiye kurşun kaplamaların yollandığı kayıtlıdır. O tarihlerde Şam valisi olan, daha sonra vezir pâyesiyile Üsküdar'daki külliye yaptıran Şemsî Ahmed Paşa külliye inşaatına nezâret etmiş olmalıdır. Külliye başlangıçtaki mimari programı caminin yanı sıra tabhâne odaları, kendi içinde matbah, fırın, kiler ve yemekhane birimlerinden oluşan imaret ve çifte kervansaraydan oluşmaktaydı. Bu yapılar Mimar Sinan'ın eserlerinin dökümünü veren tezkirelerde kayıtlıdır. Ayrıca İstanbul'daki Süleymaniye Külliyesi'nin inşaat defterlerinde 1553 yılının Kasım ve Aralık aylarında Muslihuddin Halîfe adlı bir hassa mimarının Sinan'ın delâletiyle Şam'a gönderildiği belirtilmiştir. Öte yandan Şam beylerbeyinin İstanbul'a yolladığı 17 Haziran 1560 tarihli mektuptan inşaat sorumlulu olan kişinin Şamlı Todoros adında bir hristiyan mimar olduğu anlaşılmaktadır.

Süleymaniye
Külliyesi –
Şam